

ƏZİZƏĞA ELSEVƏR

QIYAMƏTƏ QALMAYAN QİSAS

hekayə

*"Bütün yollar Qarabağa aparır!"
Şəhər sərnəşin avtobuslarının bələdçi ekranlarında
diqqətimizi çəkən, bizi ruhən silkələyən yazı*

Bədirlənmiş Ayın gümüşü işığından tuta-tuta dağ cıdırı ilə iki nəfər irəliləyirdi. İkisi də bu yerlərə yaxşı bələd idi. Uşaq vaxtı moruq yığmaq üçün cıdır-ları ayaqlarına dolayıb dağın döşünə o qədər qalxmışdılar ki, hər yal, hər yamac da onlara doğma olmuşdu. Qənirsiz təbiət lal sükutu ilə onlara çox şeyi başa salır, hər qaya, hər daş sanki bir kitab olub, yaddaşlarında oxunurdu. Bax, uzaqdan qara, qorxunc kölgə kimi görünən Şiş qayadan o yana dar cıdır kənd yoluna qovuşurdu. Uca, yamyaşıl ağaclar seyrəkləşir, açıqlıq meşənin əllərindən tutub dərə boyu uzanırdı. Dərənin qaşından cıncıllı, hələ də asfaltlanmamış yol keçirdi. Gediş-gəliş olmadığı üçün, görünür, bir az da baxımsız qalmışdı. Yaşayarı, işıq yandırarı olmadığı üçün kənd xarabalığı xatırladı, uçub-dağılmış divarlar xof qarışıq nisgil yaradırdı. Bu dəmdə insanın qəlbinə yandıran, sakitləşdirən bir sahibsiz it hümrəsinə, qurd ulamasına o qədər ehtiyac var idi ki, o ağrını sözlə ifadə etmək heç də asan deyildi. Elə bil göy qübbəsindən enmiş, yer ayaqlar altından qaçmışdı. Sanki dünyanın axırı idi, daha ümid tumurcuqları çiçəkləməyəcəkdi. O çiçəklərin zərif yanaqlarına bir də heç vaxt şəh qonmayacaq, gənəş qızıllı zərrələri ilə o damlalarda yuyunub siğalnamayacaqdı.

Yamacdan kənd xarabalıqları ilə aydın görünürdü. Ay işığı elə bil uzun illərin həsrətliqlərini taniyib, həsrətinə güzgü tutmuşdu. Dərənin sağ yaxasına düzlüb düzənliyə sarı uzanan kənd sanki ovucun içinə

sıgılmışdı. Viranə qalmış evlər dərddli qocalar kimi büzüşüb yumağa dönmüşdülər. Dərdləri açılıb ərş-ərğac olsaydı, bəlkə də danışmaqdan yorulmazdılar. Başlarına necə yağış, dolu tökdüyünü, qar ələndiyini, üzllərinə irişə-irışə yadların necə tənə vurduğunu, dəymiş meyvələrini onu dərəsi sahiblərini budağında gözləyə-gözləyə saxlayan ağacların həsrətindən, göz yaşlarından danışacaqdılar. Hər biri kədərli bir dastan, dünya boyda bir dərdd idi. Sakinləri didərgin düşmüş kənd o dərdləri üyrünə necə yığıb, necə sığıb saxlayırdı, onu bir Allah bilir, bir də özü. Dərdd böyük idi. Dərdd bitib tükənən deyildi ki?!

Muradın yadındaydı, böyük qardaşı Sərdar, heç nə olmamış kimi həyətdə oynayırdı. Böyük deyəndə, ondan 3-4 yaş böyük olardı. Ad gününü təzəcə keçirmişdilər. On üç yaşa adladığı heç bir ay deyildi. Birdən atası həyəcanla ucadan: "Sərdar, oğlum, yerə uzan! Sərdar, yerə uzan... yerə!" -deyib, böyük qardaşına sarı götürüldü. Onu qucaqlayıb, üzü üstə yerə uzandı. Əvvəlcə güclü mərmi viyılıtsı, sonra dəhşətli partlayış bir-birinə qarışıb həyətdə çox qorxunc mənərə yaratdı. Torpaq ovuc-ovuc ovulub qəlpələr-lə ətrafa çırpıldı. Elə bil ki, tut yarpaqlarını kimsə yolub qucaq-qucaq yerə tökdü. Anası təlaş, həyəcan içərisində həyəte qaçdı. "Vaxsey!.. Vay, başımıza gələnler!" söyləyib üz-gözünü cırmaqladı. Dizi üstə yerə çöküb ovuc-ovuc başına toz-torpaq tökdü, sifə-tini, sinəsini yumruqladı. Acı-acı inildədi, göz yaş-tökdü. "Allahım, nəydi, nəydi bizim günahımız?!" -

qışqıra-qışqıra yerdə uzanıb qan içində çabalayan atasının dövrəsinə dolandı. Anası özünü itirmişdi, həyəcədən bilmirdi neyləsin. Gah bərkdən qışqırır, gah içində inildəyir, gah da əllərini qoşalayıb başını qapazlayırdı.

Atası sinəsiylə qardaşını qorudu. Yaxında partlayan mərmimin gəlpələri enli kürəyinə, böyrünə dolmuşdu. Paltarı cırılımsı, büsbütün qana bulanmışdı. Qardaşına isə heç nə olmamışdı. Atası elə bil ki, ömrünü qardaşı Sərdara vermişdi. Sol əliylə hələ də Sərdarı bərk-bərk sinəsinə sıxırdı. Sanki nədənsə ehtiyat edir, nədənsə çəkinirdi. Heyi-hərəkət qalmadığından tərpənə bilmir, bəlkə də son kərə oğlunu qucaqlaymış kimi buraxmaq, buraxmaq istəmir. Onun iyini, qoxusunu ciyərlərinə çəkib özüylə aparmaq, özüylə yaşatmaq istəyirdi.

Atası Çiçək ananın əlindən tutub güclə danışdı. Ağzından gələn qan çənəsində toplanıb, damcı-damcı yerə tökülürdü. Gözündə yaş gilelənir, nəfəsi ağır-ağır gedib gəlirdi.

- Gedirəm, an...namm ggəl...lini... görünür, mənimki də bura qədərmiş... Uşaqlar sənə əmanət. Çalış onlara atasızlığı hiss etməyin. Oonları qəlbə ss...sınıq da bö-öyütmə. Ocağımız bo-oş qqa-almasın, nə olursa oo-llsun, heç vaxt, heç vaxt da aa-atıb getməyin. O, dedə-baba yurdumuzdur. Yurd boş qalan da düşmənlər ayaq açar üstümüzə. Yurdsuz olanın xoşbəxtliyi olmaz. Yurd sevgisi Tanrı sevgisidir. O sevgini ürəyinizdən çıxarmayın. O sevgi ürəyinizdə vaa-arsa, işığınız da gələcək, heç vaxt da söön-nmə-yəcək. Mən həmişə yanınızda olacam, nəfəsinizi, varlığınızdə dd-aaim hiss edəcəyəm. Siz uu-cca, qürur-lu olanda mən də Sizinlə ucalacağam. Bbi-ilin ki, ağ-layib-sıtqasınız mmə-əni də incitmiş olacaqsınız!..

Atası bu son sözlərini qıra-qıra, üzülə-üzülə dedi. Çiçək ananın əllərini buraxmaq istəmədi. Elə bil ki, bu dünyayla o dünya arasında bir körpüdə ilişib qalmışdı. Çırpınırdı, Allahın verdiyi ömürlə vidalaşmaq istəmədi. Bir az da, bir az da yaşamaq istəyirdi. Son kərə, son kərə gücünü toplayıb ananın əllərini bərk-bərk sıxdı. Gözlərinin içinə, sonra da nəhayətsiz göylərə baxıb sanki bir quş kimi uçub getdi. Anası özünü saxlaya bilmədi, bir az da hövllənib bayıldı. Partlayış səsinə, anasının fəryadına həyəət axışan qonşular anasını evə apardılar, atasını o gün dəfn etdilər. Muradın içində o gündən sanki bir duyğu qırılıb qaldı. Atasızlıq duyğusu. İlahi, bu nə duyğu imiş, o gündən sonra hara getdisə, o duyğudan ayrıla bilmədi. Özü ata olsa da, ancaq içində o istək, o sevgi hələ ölməmişdi, yaşayırdı, zərrə qədrə də olsa, azalmamışdı.

Evlərin uçqu-sökük divarları sahibsiz qalmış yurdun başdaşı kimi soyuq-soyuq torpaqdan boylanırdı.

Sınıq-salxaq pəncərələrin qırılmış aynalarının gözlərinə sahibinin yollarına baxmaqdan tor gəlmişdi. Evlərin arasındakı hasarlar itmiş, kol-kos cığıruları süpürüb basmışdı. Ay işığında uzun illərin yaddaş qırıqlığına, xatirə tozuna bürünüb döğməliq, özəllik axtarmaq günün günorta çağı ot tayasında iynə axtarmaq qədrə çox çətinləşmişdi. Tək-tək qalan ağaclar bir qədrə çox çətinləşmişdi. Düşmənin ağlına gəlmirdi, gəlsəyünvan parçasıydı. Düşmənin ağlına gəlmirdi, gəlsəydi onları da qırıb çatardı. "Bax, bu Tavat xalanın çi-dən ağacı idi. Oğlu Elşenin toy günü əkdirdi ağac. Bu yastı-yapalaq əncir ağacları isə Musa kişinin idi. Ya-xasından bal daman ağ, şipşirin əncirlər gətirərdi. Xasından əkməmişdi Musa kişi. Nəfsindən keçənə dər-mə deməzdi, utansalar da, özü dərib pay göndərirdi. Bu da Muxtarın yurdu idi. İt Muxtarın! Əslinə bax-san, pis adam deyildi Muxtar. Ancaq niyə bu adı ona vermişdirlər, kim vermişdi, xatırlaya bilmirdilər. Bəl-kə, iş yerinə görə idi, yəqin ki?! Onda bu Həşim ki-şinin, o birisi Rüstəm dayının, bax... bax, bu da bi-zim, bizim olmalıydı", - dedi Murad. Tut ağacının altındakı qoşa sal daşlar da yerindəydi. Bir az qaralmış, bir az da üstləri mamırlamışdı. Xatırladı Murad, və-ziyyəti pis idi. Kişilər ov tufəngiylə də olsa, axşamlar yatmır, kəndi qoruyurdular. Atası səhər yorğun gəl-mişdi. Yuxusuzluqdan gözlərinin altı şişmiş, bəbək-lərinə sanki qan çilənmişdi. Eyvanda açılmış süfrədə bir tikə çörək yeyib, həyətdə düşərək sal daşın üstün-də əyləşmişdi. Acı-acı siqaret tüstülərdirdi. Gözləri yol çəkir, "görsən, bu işlərin axırı necə olacaq?!" - deyərək öz-özünə düşünürdü. Ermənilərin haqqı-sayı itirməsi, quduz it kimi qudurması, qan-qan deməsi ona yaman yer eləmişdi. Onları qorumaqlı olanların təmiz erməni təəssübkeşliyi isə büsbütün inamını sarsıtmışdı. Siqaret çəkirdi, ancaq tüstülənən siqaret yox, sanki içindəki dil açılıb danışan dərdi, ağrı-acı-sıydı. Həyat yoldaşı Çiçəyin gətirdiyi kəkötulu, qay-maqlı çayı da o biri sal daşın üstündə soyuyur, ya-di-na düşmürdü. Ermənilər son günlər yaman qabağa gətmişdilər. "Qrad" qurğularından da atırdılar. Arxa-lı köpekler ulduza hürərlər. Aydın məsələydi ki, bö-yük oyunun içində düşmüşdülər. "Sarıqlaqlar" o si-lahları ermənilərə bilə-bilə vermişdilər.

Murad tez-tez xatirələr içindən sıyrılıb çıxır, virə-nəlik içində çırpınan kəndlərinin ağrı-acısına baş qo-yub bir duyuncaya ağlamaq istəyirdi. Ürək parçalayan o idi ki, kəndin təkə adı qalmışdı. Meyvə ağacları bu-danmadığından, qayğı görmədiyindən vəhşiləşmiş, həyəət-bacanı süpürüb basmış kol-kosluq içində itib-batmışdı. Yay olsaydı, ilan-ın-çayanın əlindən bu yer-lərdən keçmək, bəlkə də, çətin olardı. Yaxşı ki, hava-lar sərinləmiş, üzü payıza doğru gedirdi. Yarpaqların yanağına sarı-sarı zər düşürdü. Gecənin ayazı səhərin şəhinə dönüb, sanki həsrət ağrısı, göz yaşı kimi yar-

paqların, otların yanağına düzülürdü. Övvəllər günəş üfiqdən boylanıb səhərin yuxulu gözlərini açanda bu yerlər elə bil ki, cənnət kimi qoxuyardı. Muradın ana-sı onu yataqdan qaldırıb həyəət-bacanı dolaşmağı, sə-hərin şəhli havasından bir duyuncaya udmağı tapşırdı. Şirin yuxudan durmaq, isti yataqdan qalxmaq Murad üçün əzab olsa da, anasının üzündən öpməsindən, məhrəban, isti baxışlarından əzəlib durardı. Gecələr il-bizlər, gündüzlər qumrular, bülbüllər ötdə. Əz dillə-ri ilə nəyisə oxuyurdular. Şəhli otların içində ayaqay-lın bağı dolanırdı, ağacların gövdələrini oxşayırdı, hətta hər yarpağın, hər otun duruşunu, görünüşünü yad-daşına yazırdı. Heybəsinə çiyninə atıb, arabir ucadan: "Hey!.. hey!.." - deyərək əyləndəki çomağıyla mal-qaranı örüşə apararı Mürvət dayını salamlayır, darva-zanı açıb "Alagöz" inəklerini, adına "Səlim" dediyi danalarını naxıra qoşan anasına kömək edərdi. Səlim onunla birinci sinifə gedirdi. Çox danışır, elə hey yer-ində qımıldanır, qaynayır. Müəllim də ona hey "Səlim, dayan!..", "Səlim, dur!" - deyirdi. Murad da Səlimin açığına danalarına onun adını vermişdi. Lap yaxşı da cəlməmiş, hələ bir az da cıratmaq üçün onun özünə də demişdi. O da, cəlmə tənbəllik, acığa düşüb qoyunlarından birinə Muradın adını qoymuşdu. Sonra Səlim də üzəlməmiş, Muradla lap yaxın dost olmuş-du. Dindirməsən, heç səsi də çıxmazdı Səlimin. Hələ müəllim də təəccüblənər, "Səlim, adına dilim o qə-dər öyrəşib ki, adını deməyəndə özüm də danıxıram, sıxılıram, bala!..." - deyərdi.

Vəziyyəti gərginləşmişdi. Kənd büsbütün arxasız, köməksiz qalmışdı. Qana susamış ermənilər hər gün bir ev, bir tikili dağıdırdılar. O gün Muradgilin sinif-lərindəki Sonagilin evi dağıdılmış, Yavərgilin ailəsi uçurulmuş evin altında qalmışdı. Siniflərindəki Ba-hadurun yeri boş qalmışdı. Atası kənd sovetinin səd-ri idi. Ermənilərin yandırdığı evdə ailə qatışıq hamı-sı yanib kül olmuşdular.

Muradın anası onun üzündən öpüb, "Səhərin ha-vası cənnət havasıdır, insanın ömrünü uzadır!..." -de-yəndə, Murad dodaqlarını bürsə, sifətini kal alça ye-miş uşaqlar kimi turşudub hüzü, hikkəylə: "Bəs So-nagilin, Yavərgilin, Bahadurgilin ömrü niyə uzanma-dı, ana?!" - deyərək soruşardı. Çiçəklərdən də gözəl Çi-çək ana tutular, boğular, danışa bilməzdi. Handan-ha-na özüne gəlib: "Bu ayrı şeydir, oğul! Deməli, danış-malı dərddə deyil. Hələ sən uşaqsan, ürəyin bu ağrıya acıya dözməz, çiyinlərin bu dərddə tablamaz. Onsuz da, mən desəm də, anlamayacaqsan, hələ uşaqsan, ancaq vaxt gələcək, hər şeyi, hər şeyi özün başa dü-şəcəksən!" - deyərək Çiçək ana. Ana haqlıydı. O yaş-da Muradgil hələ uşağı idi. Çox şeyi anlamırdılar. An-caq Sonanın, Yavərin, Bahadurun boş qalmış stolu-nun üstünə ağlaya-ağlaya, sızlaya-sızlaya tər çisələr

düzəndə dünya bütün dərdləri ilə başlarına dolanırdı. Uşaq olsalar da, hər gün məktəbə bir dərddə gətirib, bir ağrı aparırdılar. Dərddə, ağrı-acıyla qol-boyun yaşa-yırdılar. Dərd ən böyük məktəbdirdi, deyirdilər. Mu-radgil hər gün, uşaq olsalar da, o dərddə məktəbini ke-çirdilər. Dərddə böyüyür, dərddə nəfəs alırdılar.

Muradla gələn Səməd də hərbiçi idi. O da bu kənd-də doğulmuşdu. Ancaq susur, susurdu. Bura artıq onun üçün sözün bitdiyi yer idi. Düşmənlər Muradın atasının öldürülməsindən bir həftə sonra onları da ailəsini məhv etmişdilər. O, həmin gün qonşu kəndə, Xavər nəvəsiylə gəlmişdi. Gec olduğundan nəvəsi saxlamış, "sabab gedərsən" demişdi. Evdə də bunu bildiklərindən narahət da deyildilər. Sabah gələndə isə əli üzündə qalmışdı. Ermənilər könüllü fəalları izləyir, bir-bir aradan götürürdülər. Səmədin atası da fəallardan idi. Evlərini necə partlatmışdırlarsa, evdən bir dəne də ələ keçməli şey çıxmamışdı. Yeddi nə-fərlik ailədən altısı məhv olmuşdu. Görünür, Səmə-din qismətinə hələ yaşamaq, hərbiçi olmaq və bu qı-sası almaq yazılmışdı.

Gündüzü kədərli, gecəsi uyğusuz, viranə kənd-dən su anbarı çox uzaq deyildi. Birbaşa getmək ol-mazdı. Bu yola çox ciddi nəzarət olunurdu. Erməni-lər üç yerdə yoxlama nəzarət məntəqəsi qoymuşdu-lar. Bir az çətin, uzaq düşsə də meşənin içi ilə get-məliydilər. Hər ikisi erməni dilini yaxşı bilir, hələ uşaqlıqdan ləhcəsinə qədr götürmüşdülər. Kəndin o başında ermənilər olurdu. Uşaqları da bir məktəbə gedir, bir yerdə oynayırdı. Ancaq elə bil birdən-birə kəndə bəla gəlirdi. Üzləri döndü ermənilərin, qabaq-cadan nəyisə bilirlərmiş kimi, on beşdən çox erməni ailələrini başqa yere köçürüb, evlərinə də gecəyən od vurdu. Günahı yazıq günahsızların üstünə yıx-dılar. Bu, lap "yuxarıdan" atılmış cəməur idi, "sarıqlaqlar"ın əliylə həyata keçirilmişdi. Elə bil kino çə-ki, insanların ağrı-acısıyla oynayırdı, dünya nə rəng-dədir, bilmək istəyirdilər. Dünən çörək kəsənlər, bu gün düşmənin kəsildilər.

Çox dayanmadılar. Daha dayanmalı kimləri, göz-ləməli nələri var idi ki?! Təkcə ötənlərdən qalma oyalanmış xatirələri var idi ki, onları da sinələrinə sı-xıb payız gecəsinin ciskinə bürünə-bürünə çanta-larını çiyinlərinə atıb: "Haydı!.. Getdik!.. Yolçu yol-da gərek!.." - dedilər. Məşəyə girdilər. Məşə qarən-lıq, vahiməli görünürdü. Külək budaqları yırgalayır, saralmış yarpaqlar qucaq-qucaq tökülürdü. Ayaqlar altında oynayan, xışıldayan xəzəllər gecənin şəhinə bürünüb soyuqluq və qəribə, müəmmali bir ovqat yaradırdı. İrəlilədikcə meşə bitib tükenmir, ağac-ağac, kol-kol bir-birinin əllərindən tutub uzanırdı. Gah dərəyə enir, ağ, köpüklü suları şırıldaayan nənə-li, yarpızlı bulaqların başında bir hovur dayanır, nə-

fəş alır, əlləri donduran suları ovucalayır içir, üz-gözüne, boyun-boğazına əllərini sürüb yuxusuzluğu, narahatlığı unuttururlar. Gah meşəyə duman gəlir, gah da küləklər ağzında sıyrılıb gedirdi. Arabir uzaqda ildırım çaxır, göy guruldayırdı. Dəlisov şimşəyin ağac köklərinə bənəyən əlləri səmanın yaxasında uzandıqca anidən güclü işıq parlayır, meşəlik mərmı qorxusundan səngərə sığınan əsgərlər kimi görünürdü. Muradgil yaxşı öyrənmişdilər, bildirdilər ki, orta yoxlama-nəzarət məntəqəsi hələnin o qəder də güclü olmayan zəif nöqtəsidir. Post dəyişmə zamanı iyirmi-iyirmi beş dəqiqə yola nəzarət zəifləyir, bəlkə də, hardasa itirdi. Bu vaxtın birçə dəqiqəsi bəs idi ki, Muradgil yolun o üzünə öte bilsinlər. Hələ vaxta var idi. Çantalarını yerə qoyub nəfəslərini dərdilər. Səməd çantasından bir tikə çörək götürüb bələk Murada da verdi. Çörək elə şirin gəldi ki, elə bil heç belə dadlı çörək yeməmişdilər. Axı Vətən çörəyi idi. Götürüdükləri bulaq suyundan da bir-iki qurtum içdilər. Muradgil yoxlama-nəzarət məntəqəsindən bir az aralı idilər. Səhərə doğru hava soyuduğundan iki nəzarətçi - əli silahlı əsgər ocaq çatıb ətrafına atılmış daşın üstündə oturmuşdular. Öz dillərində nəyisə üyüdüb tökürdülər. Səməd hövsələsini basa bilmədi: "Bəlkə, vaxtı itirmədən aradan götürək!.." - dedi. Murad etiraz etdi. "Yoox, düşməni ayıltma, səh-küy düşər. Planımız da pozular..." - pıçıldadı. Kol-kosun böyrünə qısıla-qısıla ermənilər söhbətinin marağı ilə eşin eşidib biləcəyi məsafəyə qədər yaxınlaşdı.

-Ara, Axber, gözünü dörd aç. Bu türklər ki, var haa... lazım gələndə lap iynənin də gözündən keçib gəlirlər. Kəpəy uşağı qorxu nə olduğunu da bilmirlər.

-Bəs deyirdin, ay Akop, onların içində də bizim adam var, həə?! Bəs onda nədən qorxursan? Bacın uşaqları deyil?! Necə olsa, dayılarını ki, atmayacaqlar. Lazım olsa, lap dişlərini qurdalasalar da xəbərimiz olacaq.

-Elədir, ay Axber! Sağ olsunlar, bacım Karina onları yaxşı tərbiyə edib. Atasının boyunu yerə soxum, o böyüklükdə vəzifəni ona etibar ediblər, heç uşaqlarının tərbiyəsindən xəbəri olub?! Onunki ancaq oğurlamaq, içmək, bir də qadınlarla kef çəkməkdir. Karina da onun yaxşı canını alıb, sürücüsüylə o söz... Ara, sürücüsü də bizlərdəndi. Adı Hovanes olub, deyirdir eləyiblər Hidayət. Uşaq vaxtı Tuğda böyüyüb. Türklərin içində. Onların muradı dilini elə öyrənib, danışanda heç deməzsən bu ermənidir. Bir az da gözəldi, şəkillidi kəpəy oğlu. Bizim kimi boynu yوغان, künde sifət deyil. Nə bilmək olar, anası da bəlkə... həə, türklərin arasında yaşayıblar axı?! Ara, bu türk kişilərinin də bir boş damarı var. Bizim açıləri görən kimi əriyib gedirlər. Mən deyirəm, heç

müharibə də eləməyə dəyməzdi. Bir sürü axçiləri-mizlə onları ip kimi əyirib barmağımıza dolayırdı. Karina kimi!.. Karina da anasına oxşayıb. Kəpək qızı həqiqətən gözəldir, ancaq gözü doymur haa, elə onda-bundadır. Əri oğrəsi yaxşı dolayır, tez-tez bizə də pul göndərir. Səvanda onun puluna yaxşı bir otel açmışıq. Otel deyirəm ey sənə! Nəyi yoxdur ki?! Quş südüne qədər hər şey tapılar orda. Karinanın əri ötən ay gəlmişdi. Konfrans adıyla. Guya, oğrəs dövlət tədbirinə gəlib. Ancaq nə tədbir?! Bizim qəhbə-lərmən kef çəkib getdi. Pis-pis televizora çıxıb yalandan müsahibə də verdi. Guya dostluqdan ötrü ölüb gedirik. Ara, Axber, bu türklər ki, var haa, bunların kökünü kəsməsək, yaşamaq da bizə haramdır. Niyə onların hər şeyi olur, bizim isə yox! Bizi analar ari doğub, arilər də ələbaxan olar?! Onun-bunun felinə aldanıb, kölgəsinə sığınar?

-Bəs neyləyək, Akop, belə yaşamaq mı olar? Hər gün qorxu içindəyik. Səhəri boş ümidnən acıb, axşam da min dər, qorxu ilə yola salırıq. Axı, deyirlər, bizim ordumuz var, hanı o ordu ki, yaşımaızın bu çağında əsgər forması geyib, əlimizdə avtomat silah, səhəri diri gözə açıyıq.

-Biz tərəzinin pərsəngiyik, Axber. Ürəyini buz kimi saxla. Yatsaq da, dayımız oyaqdır, yatmayıb. Həqiqətən elə ayıdır ki, ayı. Böyük oyunun içinə düşmüşük, bu oyunu oynamaalıyıq. Dava sənin, ya mənim davam deyil. Dava böyük iddiaçıların davasıdır. Kukla teatrında ipi əllərinə yığıb, kuklaları oynadınlar görmüsənmi?! Bax, biz həmin vəziyyətdəyik. Kukla kimi bizi də oynadırlar. Elə bilirsən bu torpaqları bizə verəcəklər?! Yox, türk verirəm desə də, verməyəcəklər. Xırda balıqlar böyüklərə yemdir. Dünya bina olandan elə beləcə gəlib gedir. Tarixə bax, oyunlarla doludur. Burda qan axmalıdır, böyük qan!.. Dünya qana susayıb.

Murad hirsindən özünü saxlaya bilmədi. Dodağının altında: "Əbləh uşağı, əbləh!" - dedi. Əlləri əsdi. Barmağını sağ böyründəki tapançasının tətiyinə üstünə qoydu. Sonra ani olaraq, yuxudaymış kimi ayıldı: "Bu, böyük oyundursa, bəs onda o oyuna niyə gədirsiniz? Sizin içində bir ağıllımız, düşünəniniz yoxdurmu?! Böyük qan deyirsiniz, elə o qanda siz boğulacaqsınız!"

Uzaqdan maşının işıqları qurd gözləri kimi parla-dı. Növbə dəyişiləcəkdi. Bu vaxt başqa maşın bura gələ bilməzdi. Bir anın içində Akopla Axber sevincdən əl-ayağa düşdülər. Qışqırış: "Ara, bu nə gündür biz düşmüşük? Salayla yüz-yüz vuranı, canımız bir az qızar!" - dedilər. Maşın dayanan kimi hamısı çadıra doluşdular. Səs-küyləri bir-birinə qarışdı. Mahnı da oxudular, sonra onlardan biri (yəqin ki, növbəni dəyişdirən komandir idi) çadırın qapısı ağzı-

na çıxıb avtomatın darağını boş havaya boşaldaraq, hirsle-hikkəylə türklərin ünvanına da çox ağır söyüşlər yağdırdı. Görünür, içib "kişiləşmişdilər". Səməd çantasını qurdalayıb, qumbara çıxarmaq istədi. Murad rütbəyə ondan böyük olduğu üçün çıxmıxır: "Ol-maz! Planımızı pozarsınız!" - dedi. Bir az gözlemək, səbrli olmaq lazım idi. Çadırdan yenə qara-qışqırıq qopacaq, bir-birini söyəcək, başları özlərinə qarışacaq. Sonra çadırdan bir saata qədər heç kim çıxmı-yacaqdı. Onda rahatca yolu keçib körpünü adlamaqla meşəyə girmək olacaqdı. Bilə-bilə postu burda qurmuşdular ki, başqa yerdə uçurum, qayalıq olduğundan, keçilməzlik ucbatından kimsə cəhd edəcəkdisə, mütləq gəlib burdan keçməli olacaqdı.

Muradgil gözlədiyindən də tez yolu keçdilər. Meşəyə girdilər. Soyuq, sərsəri küləklər budaqları oynadı, meşə uğuldayır, yarpaqlar ovuc-ovuc, əlçim-əlçim tökülürdü. Qırılıb-tökülmüş quru budaqlar, bir-birinə geyişmiş ağac kökləri əl-ayaqlarına dolayıb, böyürtkən kolları üst-başlarını didirdi. Tez-tez ildırım çaxır, bərk qurultu dağlara-daşlara çırpılıb eks-sədə verirdi. Havadan yağış qoxusu gəlirdi. Su anba-rına çatmağa azacıq qalmış, yenə yeri-göyü titrədən şimşək çaxdı. Sanki göy qübbəsindən qopub yerə düşdü. Yağışın gözü açıldı, nə açıldı. Allah, Allah, bu nə yağışdı, belə yağışmı olardı?! Hələ indiyə qədər belə yağış görməmişdilər. Elə bil çay idi, axırdı, bir az da keçsə, aləmi yuyub aparacaqdı. Kim bilir, bəlkə təbiət insanların əliylə qopacaq böyük fəlakə-tə etirazını, qəzəbini bildirirdi. Bir koğuşa sığındılar - qoca bir palıd ağacının koğuşuna!

-İlahi, gərdisə, gedisə bir bax! Onda da bu koğu-şa sığınmışdıq. Xoş günlərimiz idi. Ehh!.. hanı, hanı o günlərimiz?! Şirin bir xəyal olsa da, kaş bir anlığa o günlərə qaşıda biləydik. - Murad dərindən bir ah çəkib ağrıyla, yanıqla ötənləri xatırladı. Həzın, köv-rək xatirələr ürəyini cırmaqladı. Atasının onu balıq tutmağa apardığı gün yadına düşdü. Yaz vaxtı idi. Necə deyərlik, təbiətin oğlan çağı idi. Gül güllü çağır-ırdı, bülbül bülbül. Yaşılıq aləmi başına götürmüşdü. Qollu-budaqlı ağacların suya düşmüş əksi günə-şin qızılı şəfəqləri altında bərk vururdu. Lalələr ya-naqlarını qızardıb təbiətə naz satırdı. Şuşanın yaraşı-ğı, tək-tək göyərən xarı bülbül də, elə bil ki, qənirsiz gözəlliyə vurulub, gözəlliyin ayağına gəlmişdi. - Al-lahım, sakitlik içində dünya necə də gözəl, cazibədar görünürdü. - Murad uzaq illərin xatirələr işığına bür-rünüb yenə pıçıltyla Səmədə dedi: "O qoşqulu mo-tosikletlə gəlmişdik, yadında qalmış olar. Yaxşı ye-mək də götürmüşdük. Qarğılları sahile bərkidib, qar-maqları suya atmışdıq. Göz yaşı kimi dupduru, tə-miz, gömgöy sulara. Atam məni sal daşın üstündə əyləşdirib: "Ehtiyatlı ol, suya düşməyəsən haa!.." -

tapşırıd. Suyun dibi görünərsə də, elə də dayaz deyil-di. Duru olduğundan dərinlik də nəzərə çarpırmı, ya-şıl ağacların kölgəsi titrəyən suların qırçın ləpələri-nə qoşulub asta-asta atılıb-düşdükcə, dərinlik də əri-yib yoxa çıxırdı. Beş tilovdan üçünə də eyni vaxtda balıq düşmüşdü. Atam ikisini əlində tutub birgə idar-ə edir, dəstəyi fırlatmaqla ipi yığıb sahile çəkirdi. Mən isə çox çətinlik çəkirdim. Balıq çırpınır, qarğı-nı sinəmə sıxsam da, saxlaya bilmir, məni suya sarı dardırıd. Atam vaxtında köməyə gəlməseydi, yəqin ki, suya salacaqdı. Həqiqətən böyük balıq idi. Ona qədər mən belə canlı, böyük balıq görməmişdim. Atamın əhvalı durulmuşdu. Hələ üstəlik dodağının altında ən çox sevdiyi Qədirin "Sona bülbüllər"ini mızıldayıb oxuyurdu. Axı qarabağlı olasan, oxuma-yasan, bu harda görünüb ki? O hava, su, torpaq idi oxudan. Sanki qarabağlı dünyaya gələndə, onları Tanrı bir muğam üstə kökləyib, bir mahnı, bir sürud qanadında dünyaya gətirirdi. Gəlməyimizlə bu təz-likdə belə balıq tutacağımıza inanmışdım atam. Söz vermışdi ki, balıq kababı verəcəək, ikimiz üçün kiçik qazançada yaxşıca bir balıq şorbası da bişirəcəkdik. Balıq bişirməyi Urusiyətdə əsgərlikdə öyrənmişdi atam.

O gün bəxt yaman üzümüzə güldü. O qədər balıq tutduq ki, qonşumuz Tavat xalaya, Musa kişiye də pay verməyi unutmadıq. Mən gölün kənarından çı-l-çırpı yığdım, atam həvəslə, səliqəylə balığı təmizlə-yib, çubuq şışdə kabab çəkdi. Çox dadlı və dadı da heç vaxt damagımdan gətməyən balıq şorbası bişirdi. Ədviyalı, göy-göyertili balıq şorbası. Narşərab, səb-zə, anamın evdə qış azuqəsi üçün hazırladığı meyvə şirəsi, sirkəli tutma-həftəbecər də gətirmişdi. Hələ samovar da odlayıb, samovar çayı da içməyi unutma-mışdıq. Atam bir süfrə açmışdı ki, heç gözümün qa-bağından gətmir. Tanrıdan tələyimizə nurlu bir gün düşmüşdü. Atalı günlərimin ən xoş günü. Həyatın qərribə gərdisi var. Çox vaxt xoşbəxtliklə yanbayan yaşayırsan, ancaq bəzən onu görmürsən. Görmək is-tədiyin səndən uzaqlaşanda, sonra o uzaqlığın həsrət dumanında boğulursan. Əlin yetmir, ünün çatmır. Sonsuz xəyalların, ümidlərin doldurduğu dünya içi-n-də boşluğu doldura bilmir. O boşluq bəzən sənə özünü də udur. Hisslərin, duyğuların esiri olursan".

Yağış səngisə də, ara-sıra şimşək çaxır, çılpaq ağaclar sanki bu nagahani gurultudan qorxurlarmış kimi bir-birinə qısıldırlar. Koğuşa oturmaqdan yo-rulmuş "qonaqlar" ətrafı dinşəyib çantalarını götür-dülər. Nizamladıqları beş yerdə partlayıcıları yerləş-dirib, təhlükəyə düşmədən uzaqlaşacaqları vaxtı da nəzərə almaqla, saat mexanizmlərini işə saldılar. Çox güclü partlayıcılar idi. Məqsədlərinə nail olma-ğa elə biri bəs edə bələrdi. Qalanları dilsiz-ağızsız

torpaqların ağrısına, viranə qalmış yurdların acısına, yarasına mələm olmalı idi. Vaxt əriyib gərdi. Dayanmaq olmazdı. Onlar irəlilədikcə, təhlükə də zəhərli nəfəsiylə arxalarınca ilan kimi sürünürdü. Yoxlama-nəzarət məntəqəsinə çatanda çadırdan hələ də keflənmiş ermənilərin səsi-küyü gəlirdi. Kimisi qışqırır, kimisi oxuyur, kimisi də türkləri söyməklə, içəridəkilərə özünü göstərmək istəyirdi. Onların səsləri aydınca eşidilirdi. Yağış çadırı döyəcləyir, yığılmış suların qapının böyründən şırıltıyla töküldüyü elektrikli lampasının işığında aydınca görünürdü. Muradla Səməd möhkəm islansalar da, canlarında istilik, rahatlıq hiss edirdilər. Məxvi plan itkisiz həyata keçirilmişdi. Yolu rahatca keçib gedə bilərdilər. Ancaq Murad Səmədin içindən keçənləri yaxşı başa düşdüyündən bu dəfə onu sakitləşdirmədi. Əlini çiyninə qoyub: - Həə, canım, indi söz sənindir! - dedi. - Tanrı köməyin olsun. Üreyin nə deyirsə, qoy elə də olsun. Düşmənin cəzasız qalmasıdır. Cəzasız düşmənin quduz itdən də bətdir...

Səməd sağ əlini gicgahına tərəf aparmaqla əmrini başa düşdüyünü təsdiqləyərək: - Oldu, cənab polkovnik! - dedi. Çadırın arxa tərəfindəki kolluqdan keçərək sakitcə maşına yaxınlaşdı. Maşında kiminsə olmadığını arxayınlaşıb, onun böyrünə qısılmaqla iki əl qumbarasını ard-arda çadırın qapısına tullaı. Toz torpaq çöyə sovruldu. Avtomatı işə salıb bütöv xəzinəsinə uçu-b-dağılmış çadırın üstünə yağdırdı. Murad ona yaxınlaşıb sakitləşdirmək istədi. Səməd isə bir az da qəzəblənib: - Sizin var-yoxunuz... fəisə uşaqlar!.. - qışqıra-qışqıra, ikinci xəzinəni də sona qədər boşaltmaq istədi. Murad avtomatı Səmədin əlindən alıb onu güclə sakitləşdirdi. Səməd dizi üstə yərə çöküb əlləriylə üzünü örtüdü. Acı bir fəryadla, höknürtü ilə ağladı. - Axı niyə, niyə belə olmalıdır?! - dedi. - Niyə insan qana susamalıdır? Niyə xəbis, pis niyyəti ilə cənnəti cəhənnəmə döndərməlidir? Məgər Allahın verdiyi bir ömrü sakit yaşamaq günah olardı mı?..

Murad Səmədin həyəcədən, qəzəbdən əli-ayağının əsdiyini görüb, özü sükənin arxasına keçdi. Maşının sürətini artırıb, viranə qalmış kəndlərinə tərəf sürdü. Səməd.

Muradın anası Çiçək xanımı doğma yerlərin xif-fəti içəridən sındırmışdı. Yediyyə-içdiyi, yaşadığı hər gün haram gəlirdi ona. Döbə bilmirdi yurd itkisinə, yurd ağrısına. Üzü gülmür, eyni açılmışdı. Dost-taşıq içində tək-tənhaydı elə bil. Həç nə gözüne görünmür, həç nəyə də məhəl salıb içini ovundura bilmirdi. Həyətdə, tut ağacının yanında al-qan içində çabalayan, çırpınan ərinin: "Yurdsuz olanın xoşbəxtliyi olmaz. Həç vaxt yurdu atıb getməyin, yurd boş qalanda düşmənlər ayaq açar üstümüzə!" sözləri qulağında səslənir, o an həç vaxt gözləri önündən çəkilmirdi.

Nəçə kərə ölmək istəyirdi, ölə bilmirdi. Vəsiyyət etmişdi, məni kəndimizin qəbiristanlığında, ərimin, dədə-babalarımın məzarlarının yanında dəfn edərsiniz. O torpaqda doğulmuşam, o torpağa da qoyun məni. Bu gün köməyim çatmasa da, bari haçansa bir gün daşa dönüb düşməne atıram.

Gözləri hey yol çəkirdi Çiçək xanımın. Hər gün şam kimi əriyir, hər gün üzüldürdü Çiçək xanım. Ölüm ayağında çırpınır, əzrailə can vermək istəmir. Ərinin şəklini sinəsinə qoyanda bir az aramlıq tapdı. Dodağında acı təbəssümlə bu dünyanı tərk etdi. Murad bunları xatırlaya-xatırlaya göz yaşları içində həyətdən, tut ağacının altından bir ovuc torpaq götürdü. Anasının məzarına səpmək üçün. Sonra kənd qəbiristanlığına gəldi. Gözlərinə inanmadı. Vəhşiliyin də bir həddi-hüdudu var, daha bu böyüklükdə də vəhşilik ola bilməzdi. Onlar - ikiayaqlı həşəratlar nəinki dirilər, ölürlərlə də düşməncilik edirdilər. Baş daşlarını, sinə daşlarını sındırıb ovum ovum etmişdilər. Bunları görməyə, dözməyə ürək lazım idi. Eybi yox, düşmənin elədiklərini min qatıyla özünə də qaytaracaqdılar. Hər şeyin vaxtı, zamanı var. Tarix çox arxalı düşmənlər görüb, çoxlarını da arxasız, məğlub yola salıb. Murad çətinliklə atasının qəbrini tapıb ordan da bir ovuc torpaq götürdü. Bu dünyadan sinəsi yaralı gədən anasının qəbrinə səpəcəkdə. Torpaq da bir ruh idi. Ruhlar ruhlara qarışsın deyər. Qəbiristanlığı üzüntü içində dolayan Səməd əllərini Muradın çiynlərinə qoyub vaxtın azaldığını yadına saldı. Muradın elə bil yadından çıxmışdı. Səmədin onun çiynlərinə toxunması onun ayılmasına, özünü ələ almasına kömək etdi. Çox ləngimək olmazdı. Bir azzad su hər şeyi yuyub aparacaq, qarşısına çıxan nə varsa, sinəsinə sıxıb çör-çöp kimi oynadacaqdı.

Uzaqda bərk gurultu qopdu. Yer titrədi. Güclü alov parladı.

-Vaxtdır, Murad, tez ol, daha ləngimək olmaz!.. - deyər Səməd Muradı tələsdirdi. Dərəni keçib Çapıq qaya tərəfdən dağa dirmaşdılar. Bilirdilər ki, o yüksəklikdə sel onları yaxalaya bilməyəcək, fəlakət yan ötəcəkdə.

Suyun şırıltısı, gətirdiyi güclü külək axını hiss olunurdu. Düşmənin vahimə içərisində qaçışı, haray-həşri, mal-qaranın böyürtüsü, itlərin ulaşması çox qorxunc və dəhşətli bir mənzərə yaratmışdı. İnsan olan bəndə bir anın içində hər şeyin alt-üst olduğuna inana bilmirdi. Bu, təbii fəlakət deyildi. Bu, haqqı, ədaləti pozulmuş insanların vulkan kimi püs-kürən qəzəbi, nifrəti idi!.. Qiyamətə qalmayan qisasın köpüklü sulara axıb gədən həsrəti, nisgili, ələmi yaxıb-yandıran odu, alovu idi!..

5 iyun - 15 sentyabr 2019, Bakı şəhəri